

ՕՐԱԳԻՐ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԵՒ ԲՆԱԿԱՆ

ԳԻՏԵԼԵԱՑ

ԺԳ. ՏՄՐԻ. ԹԻԻ 2.

1855

ՅՈՒՆՈՒԱՐԻ 15.

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

Քիչ խօսեք. Աղեկ մտածեք. Գաղտնիքդ պահեք: (Տես Հտ. ԺԲ, երես 357)

Աղեկ մտածեք. Խօսքը մտքին թարգմանն ու յայտարարն է կ'ըսեն իմաստասերք. պէտք է ուրեմն որ նախ միտքը մտածէ և իբրեւ թէ յղանայ ու ձեւացընէ իմաստը, որ ետքը խօսքով դուրս հանէ՝ ծնանի. անոր համար արտօրանօք առանց մտածելու զրուցուած խօսքը՝ տգեղ ու անկերպարան վիժած մըն է, որ ատենէն առաջ կը ծնանի, կամ խակ ու անհամպտուղ մը, որ չհասած կը թափի: Օտյս կը հասկըցընէ ռամկօրէն զրուցուած այն խօսքն ալ՝ թէ

Բնութիւնը եօթը հանգոյց՝ դրեր է մարդուս կոկորդին, որոնցմէ խօսքը մինչև դուրս ելլէ՝ միտքը մտածէ ու կշռէ: Ուստի բուն խելացի կամ իմաստուն մարդ նա է, որ ամէն ըսածն ու ըրածը խելքով կը մտածէ, իմաստութեամբ կը կշռէ ու այնպէս կ'ըսէ կամ կ'ընէ. և այս շատ դժուարագիւտ է, և քան ըզհանձարեղը շատ գերազանց:

Իրաւ որ հանձարը աւելի երեւոյթ

մը ունի ու մէկէն եւելօք կը զարմացնէ զմարդ . որովհետեւ հանձարեղը այնպիսի վառվռունուծիւն մը կ'ունենայ և զօրաւոր երեակայութիւն մը , որ ամէն բան սաստիկ կ'ըմբռնէ , արագութեամբ ու յաջողութեամբ կ'արտադրէ , ու նոր կերպ զրուցուածքներով , կենդանի ու եռանդուն նկարագրութեամբ և ազդու ու սրտաշարժ խօսքերով կը բացատրէ . երբեմն ալ մտքի այնպիսի առատութիւն ու նրբութիւն մը կ'ունենայ , որ այլ և այլ գաղափարները զարմանալի կերպով մէկմէկու կը յարմարցնէ , կը կապէ ու անակնկալ բան մը դուրս կը հանէ . կը փնտռէ կը գտնայ ճիշդ ու սքանչելի նմանութիւն կամ համեմատութիւն այն բաներուն մէջ , որ կ'երևնար թէ մէկմէկու հետ ամենևին յարմարութիւն մը չունին . վարպետ կերպերով կը զուարճաբանէ , խօսքին խօսք կը գտնայ ու արագութեամբ կը յարմարցնէ , և անկարծելի գիւտերով կ'ափշեցնէ լսողները :

Մարդկային մտաց այս գեղեցիկ կատարելութիւնը՝ երբոր մէկու մը քով կը միանայ ճիշդ ու բարակ կշռող դատման մը հետ , տարակոյս չկայ որ անկէջ զուարճալի ու զարմանալի բան չկրնար ըլլալ աշխարհքիս մէջ : Իսկ եկուր նայէ որ դժբաղդութեամբ այս երկու կատարելութիւնները շատ քիչ կ'ըլլայ՝ որ մէկու մը քով միատեղ գտուին . որով հանձարը առանց դատման մնալով՝ գրեթէ բոլորովին կը կորսնցնէ իր յարգը և շատ հեղու փնասակար ալ կ'ըլլայ՝ քան թէ օգտակար : Մէկ կրակոտ ձիու մը կը նմանի , որ անսանձ մնալով՝ կ'առնէ հեծեալը իրեն հետ դարէ դար գահավէժ կ'ընէ . կամ խաբեբայ լուսոյ մը , որ մարդուս ընթացքը ուղղելու տեղը՝ որչափ քայլ որ ընել տայ , գրեթէ նոյնչափ ալ կը սխալցնէ : Հանձար մը կրից ձեռքը մնացած՝ ուրիշ բան չէ , բայց եթէ մեծամեծ չարեաց ու սխալմունքներու գործիք մը : Վանիքանիներուն աւելի հանձարը իրենց ալ , ուրիշներուն ալ

թշուառութեան պատճառ չեն՝եղած :

Իսկ դատումը այնպէս չէ . բնութեանը մարդուս տուած պարգևներուն մէջ՝ ամենէն յարգին ու ամենէն հարկաւորը , առանց տարակուսի , դատումն է : Եսով միայն է՝ որ մարդ չըկրնար զեղծանիլ . իսկ առանց ասոր՝ ամէն բան գէշի կը տանի : Մարդկային թերութեանց ու սխալմանց մեծագոյն մասը՝ դատման պակսութենէն է որ առաջ կու գան , չէ թէ հանձարոյն . ի մաստնոց այնչափ քիչ ըլլալուն ու անմտաց անթիւ շատութեանն ալ պատճառը այս չէ՝ մի՞ որ կատարեալ դատումն ու կշռող միտք շատ քիչ կը գտուի : Ի՞նչ զարմանք ուրեմն՝ երբոր շատ հեղու հանձարեղ մարդիկ ալ այնպիսի կարգէ դուրս խօսքեր կը զրուցեն կամ գործքեր կ'ընեն , որ իրենց հանձարոյն չես թողուր . վասն զի այդ իսկ նշան է՝ որ կշիւքնին ճիշդ չէ :

Եթէ մտածող մարդը իր ամէն խօսքերն ու գործքերը խոհեմութեան կը շիւքովը կը կշռէ , իմաստութեան կանոններովը կ'ուղղէ . դժուար գործքերու , տարակուսական ու ծանր դէպքերու մէջ աղէկ մտածելով ու քննելով՝ ըսելուքն ու ընելուքը կը կշռէ ու ճանչնալով կ'ընտրէ , և մինչև որ հաստատուն և ստոյգ ճանաչմունք մը չունենայ՝ բան մը չորոշեր . աւելի լաւ կը համարի կանկ առնել՝ ուր որ օրը կը լմրնայ , լոյսը կը պակսի , քան թէ մոլորելու ու սխալելու վտանգի մէջ ձգել զինքը :

Ուտ դատող և որոշող մարդիկ սովորաբար անոնք են , որոնց պէտք էր որ բնաւ որոշմունք չընէին . որչափ մէկը քիչ գիտէ , այնչափ դիւրին կը դատէ ու կ'որոշէ . այս մէկ ճշմարտութիւն մըն է , որուն փորձը ամէն օր կը տեսնենք՝ թէ ուսումնական , թէ քաղաքական և թէ կրօնական խնդրոց մէջ : Երբ ի վերանց բան մը երեցող ու ստակ մը չարժող մարդը , որուն բոլոր գիտցածն և ունեցածը ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ ուրիշներէ աւելի յանդգնութիւն մը , կը տեսնես որ շուտ շուտ կը չափէ , կը ձևէ ,

կը կտրէ ու կը վճռէ այն բաները , զորոնք քննելու և իմանալու համար երկար ջանք պէտք էր և այնպիսի գիտութիւն մը , զորն որ ինքը չունի ու բնաւ չկրնար ունենալ : Դատել և որոշելը շատ դիւրին է , բայց բանը պատճառները ճանչնալով շիտակ ու աղէկ դատելն է . խելքն ու իմաստութիւնն ալ այս կ'ուզեն :

Մարդուս միտքն ալ ուրիշ զգայարանաց , մանաւանդ ճաշակելեաց նման՝ կարողութիւն մը ունի ընտրելու և դատելու բարին ու չարը , արդարն ու անիրաւը , աղէկն ու գէշը , վայելուչն ու անվայելուչը . բայց ինչպէս կիրթ ու փափուկ ճաշակելիք կը գտուին , որոնց ընտրութիւնն ու դատաստանը չսխալիր , և ընդ հակառակն այնպիսի անկիրթ կամ երկայն սովորութեամբ աւրուածներ ալ կան , որոնց այլանդակ ախորժակին և դատմանը վրայ մարդ կը զարմանայ . այսպէս է , կրնանք ըսել , մարդկային միտքն ալ : Ետ հեղ անկրթութիւնը , սովորութիւնն ու կերպ կերպ կիրքեր կ'աւրեն ի բնէ ուղղախոհ միտքն ալ ու կ'այլայլեն դատումը : Մտիւր ընկերութեան մը մէջ , գնա նստէ մէկ անկիւն մը , լսէ եղած խօսակցութիւնները . ամէն մէկուն զրուցածներէն կըրնաս իմանալ թէ ինչ հոգով կը խօսի , կամ որն է իրեն տիրող կիրքը՝ որով կը դատէ ու կը զրուցէ իր խօսքերը : Ար լսես որ մէկը ինքն իր վրայ պարծենալով և ինքը զինքը մեծցընելով կը խօսի , այնպէս որ նստողները բոլոր՝ որը մտքէն որը քթին տակէն կը ծիծաղին . ինքն ամենեւին չգգար , վասն զի մնապարծութիւնը իր միտքն ու դատումը ծուր է : Ուրիշ մը այնպիսի բաց ու անպարկեշտ կերպերով կը խօսի , որ ամէն պարկեշտ լսողները կը սահմակին , բայց ինքը այնպէս սովորած ըլլալուն՝ կը ծիծաղի ու զուարճաբանութիւն ընել կը կարծէ : Եւ հասարկին մէկն ալ մեծ է մը օգտի կամ շահի մը յոյս ունենալով՝ կը տեսնես որ գէմն անցեր ամէն այլանդակ ըսածներուն ալ գլուխ կը ծռէ , մինչև սեխն ճերմակ՝ ճերմակին սև ըսելով , արդա-

րը անիրաւ՝ անիրաւ արդար սեպելով . որովհետև իր շահը ամէն բան իրեն օրինաւոր սեպել կու տայ : Եսկէց կ'իմանաս որ աղէկ մտածելու ու դատելու համար՝ պէտք է որ դատաւորը , որ է միտքը , ուղիղ ըլլայ , ոչ ծուռ ու մոլար սկզբունքներով և կամ սովորութեամբ աւրուած , և ոչ կերպ կերպ կիրքերէ պաշարուած , որպէս զի կարենայ շիտակ տեսնել ու շիտակ կշռել ամէն բան . և ահա այս ուղիղ ու կատարեալ միտքն է , որ շատ դժուարագիւտ է ըսինք :

Որչափ որ դատելու և որոշելու բանը ծանր է և կրնայ մեծ մեծ հետևանքներ ունենալ , այնչափ աւելի մեծ ու աղէկ քննող դատումն կ'ուզէ . ինչ չարիք չընէր դատաւոր մը , որ ուրիշներուն կեանքն ու բաղքը ձեռքը՝ դատելու կը նստի , թէ որ առանց աղէկ մտածելու ու քննելու՝ կրթով ու շահասիրութեամբ դատաստան ու որոշմունք ընէ , ուրիշի կեանքը կամ թշուառութիւնը իրեն խաղալիկ մը սեպելով : Ինչ հակառակն՝ որչափ բարիք կրնայ ընել , թէ որ կիրքերէ ազատ՝ աղէկ մտածէ և ուղիղ դատաստան ընէ : Ար պատմեն որ ատենօք քաղաքի մը հացադործները գացեր են իրենց իշխանին՝ խնդրելու որ հացին գինը աւելցընեն : Օգուշաւոր իշխանը գիտնալով իր պարտքը , պատասխան կու տայ անոնց՝ թէ մինչև որ աղէկ մը չմտածէ ու խնդիրքին չքննէ , չկրնար այդ հրամանը տալ : Եղաչաւորները քովէն դուրս ելլելու ատեննին կամացուկ մը քսակ մը ոսկի կը խոթեն բարձին տակը : Քանի մը օրէն կը դառնան կու գան , մշտքերնին ապահով դրած որ այն ոսկի քսակը աղէկ ու զօրաւոր փաստաբանութիւն մը ըրած է իրենց խնդրոյն համար՝ որ կատարուի : Երբոր ներս մտան , ըսաւ անոնց իշխանը . « Պարոններ , ձեր բերած պատճառները արդարութեան կշիռքով կշռելի ու շատ թեթեւ գտայ . այնպիսի զօրաւոր պատճառ մը չեմ տեսներ , որուն համար պէտք ըլլայ հացը սղցընել ու խեղճ աղքատաց և բոլոր ժողովրդեան զրկանք ընէ-

լով՝ սրտերնին կսկըծեցընել : Իսկ ձեր ոսկիները քաղաքիս աղքատանոցներուն խաւրեցի , համարելով՝ որ ուրիշ մտքով մը բերած պիտի չըլլաք զայն : Եւ որովհետեւ կրցեր էք այդպիսի մէկ ողորմութիւն մը ընելու , նշան է որ աւուեստնուդ մէջ ըսածներնուդ պէս փնաս չէք քաշեր , և այսպէս պատանձած կ'արձրկէ զանոնք՝ ուղիղ ու անաչառ դատաստանի գեղեցիկ օրինակ մը տալով : « Պարգև առնող դատաւորը , կ'ըսէր իմաստուն թագաւոր մը , անխրաւութեան առաջին քայլը կ'առնէ . և այն , որ իրաւունքը կաշառքով ծախու առնուլ ուզողին ականջ կու տայ , զայն ծախելէն շատ հեռու չէ , » :

Այս ուրիշ կերպ դատաստան մ'ալ , ուր շատ հեղու անհոգութեամբ առանց քննելու ու մտածելու դատաստան կ'ընեն մարդիկ , այն է ամէն մէկուն իր առանձնական ատեններ , ուր առաջ կը քաշեն ուրիշներուն ըսածն ու ըրածը և ուզածներնուն պէս յանդգնաբար կը դատեն : Եւ մէն մարդու իրաւունքն է իր պատիւն ու համարմունքը պահել ուրիշներուն առջին . և այս իր իրաւունքը կորսնցընելու համար՝ պէտք է որ շատ յայտնի և ստոյգ գործքեր ու ապացոյցներ ըլլան : Բայց մարդիկ , որ իրենց համար սաստիկ վրէժխնդիր են , ուրիշի որ կու գայ՝ շատ բարակ չեն նայիր , չեն փնտռեր . ուրիշներուն պակասաւոր գտնուիլը իրենց անձնասիրութեան ախորժելի է , որպէս զի իրենք անոնցմէ վեր երևնան . և այն պատճառաւ դիւրաւ կը հաւտան , վասն զի ուզած բաներնին է : Եւ որ համար ալ թեթեւ մէկ պատճառ մը , կամ այնպիսի մէկու մը խօսք , որ կամ ծուռ լսեր և իմացեր է , կամ թէ թշնամին է եղեր , կամ նախապաշարեալ , և կամ նախանձոտ՝ բաւական կը սեպուի իրենց դատելու ու դատապարտելու զուրիշը , առանց յիշելու այն իմաստուն առածը՝ թէ « Եւ կանջիդ մէկը ամբաստանողին պահէ միշտ » : Եւս խելացի և իրաւացի խօսքը լսելով օր մը դատաւորին մէկը , որ անիրաւ կը դատէր , ինքը զինքը արդա-

րացընել ուզելով՝ ըսաւ . « Ի՞նչ որ ամէն ամբաստանուած մարդկանց լսելու ըլլանք , յանցաւոր բնաւ չմնար , » բայց առաւ պատասխանը՝ թէ « Եւ մէն ամբաստանողներուն ալ թէ որ լսելու ըլլանք , անմեղ բնաւ չմնար , » : Եւ որ համար՝ անմեղ մարդուն մէկը զուր տեղը ամբաստանուած ըլլալով () գոստոս կայսեր , երբոր կանչուեցաւ՝ իր անմեղութիւնը ցուցնելէն ետեւ ըսաւ կայսեր . « Բարի մարդու վրայօք՝ անոնց միայն լսէ , որ իրեն կը նմանին , » :

« Բանի որ զմէկը աղէկ ճանչցած չես , կ'ըսէ իմաստունը , ինչուան որ զինքը խօսեցընել չտաս՝ մի դատապարտեր , դատաստանդ կախ թող՝ ինչուան որ լսես և իմանաս ստոյգը , » : Ի՞նչ որ մէկուն ըրածը արդարացընել չես կըրնար , ընելուն պատճառը արդարացուր . ամէն բանի բարի կերպարանք մը տուր , աղէկի մեկնել նայէ . ընտրէ աւելի եղբօրդ վրայ բարի մտածելով սխալիլ՝ քան թէ չար : Եւ , որչափ դժուար , բայց որչափ ալ միտքարական բան է՝ որ կարենայ մէկը ըսել այն երկիւղած արդարոյն պէս թէ « Զեմյիշեր ամենեւին՝ որ մէկու մը վրայ չար խօսած ըլլամ կամ չարաչար դատած , » : Եւ թէ որչափ մեծ ու դժուար առաքիւնութիւն է այս բանս՝ Բրիտոսի խոստացած վարձքէն ալ յայտնի է , որ զայնպիսին իր ահաւոր դատաստանէն ազատ կ'ընէ :

Եւ ծուռ դատելուն և աղէկ չըմտածելուն գլխաւոր պատճառը՝ շատ հեղու մեր անձնասիրութիւնն է ըսինք : Սովորաբար՝ չըսեմ թէ միշտ՝ բան մը դատելու ատեննիս , բանը ինչ է նէ՝ այն չենք նայիր ու ըստ այնմ՝ դատեր , հապա մեզի նայելով դատաստան կ'ընենք : Որովհետեւ ինքզինքնիս ուրիշներէն վեր , աղէկ մտածող ու բան հասկըցող կը դնենք , անոր համար ինչ որ մեր խելքին ու կարծեացը չյարմարիր՝ գէշ ու պակասաւոր կը սեպենք : Ինչպէս որ մը իրեն խորհրդականներ ընտրեր , պաշտօնեայք դրեր է . մեզի ինչ . բայց որովհետեւ մեր յարմար

ճանցածներն ու մեր բարեկամները չէ
ընտրած, ընտրութեանը չենք հաւնիր,
պակսութիւններ կը գտնենք: Տերու-
թեան մը կամ բոլոր աշխարհքիս մէջ
եղած բաներուն չենք հաւնիր, ընող-
ները կը բամբասենք ու կը մեղադրենք.
ինչո՞ւ. վասն զի եղածները մեր ուղա-
ծին կամ մեր շահուն յարմար չեն գար:
Եւ թէպէտ մենք բոլոր աշխարհքիս
նայելով՝ աւագի հատ մ'ալ չենք, բայց
իբրեւ թէ այն մեծ ու ընդարձակ մեքե-
նան կառավարողը մենք ենք՝ ուղած-
նուս պէս կ'ուզենք շարժել: Իրագիր
կարգացողներուն մէկը ատեն մը լրա-
գրաց մէջ իրեն խելքին ու կարծեացը
դէմբաներ կարդալով՝ կ'ըսէ օր մը նե-
ղանալով. « Ես ինչ խելք է այս մեր
թագաւորին խելքը. թէ որ դեռ այդ
խելքով պիտի երթայ, ես ալ իրեն բա-
նին չեմ խառնուիր », քովը կեցողնե-
րը խնտալ սկսան իրեն վրայ, ինքն իր
խելքին հաւնելով՝ ձգեց լրագիրը ու
առաւ քալեց:

(ԿԸ ՀԱՐՈՒՆԱԿՈՒԻ)

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Տեսութեանք 'ի Լատին յարբառ, և որ ինչ 'ի
վարժից նորին շահ:

Եւ ինչ եւրոպացիք բարգաւաճեալք
յամենայն ազգի ազգի գիտութիւնս,
և որոց ոչ պակասեն մատենանք յիւ-
րեանց բարբառ, սակայն դարձեալ այս-
չափ կարեւոր համարին զուսուսմն լատին
բարբառոյ: Թերեւս ասիցէ որ, թէ զի
լեզուաց եւրոպականաց մայր գոլով լա-
տինականն, կարեւոր է նոցա ուսումն
նորին առ 'ի ներհուն տեղեկութիւն
բնիկ իւրեանց բարբառոյն: Եւս պա-
տասխանի իրաւացի է, այլ ոչ բաւա-
կան. զի բանասիրաց նոցա երկրորդ
փոյթ է նիւթական կազմութիւն շա-
րագրութեանն. և է իսկ հնար քաջ
շարադրել 'ի բնիկ բարբառ՝ առանց գի-

տելոյ զլատինականն: Եւս երիցագոյն
փոյթ և խնամ նոցա է 'ի կրթել զիմա-
յականն և 'ի ճգրտել զբացատրու-
թիւնս նորին. և առ այս անհրաժեշտ
կարեւոր համարին նոքա զլատին բար-
բառ, մինչև ընդ ուսմունս կարեւորս
մարդկութեան դասել զայն, որպէս
կատարումն ազնուականագոյն զօրու-
թեանց իմացականիս՝ ճգրտել զիւր-
հուրդս մտաց, և զբարբառ՝ որ պատ-
կեր է նոցին:

Իտք մեր կրթին յեղանակ մտա-
ծութեան հնոց յոյն և լատին օրինա-
կագիր մատենագրաց յուսանել զբար-
բառ նոցա, որպէս մանուկ յուսանել
զմայրենի բարբառ իւր՝ կրթի յեղանակ
մտածութեան ծնողացն: Եւ ինչ ճշ-
դութիւն և ճգրտութիւն իմաստից 'ի
լեզուի մերում տեսանի, առաւելագոյն
մասամբ արգասիք են թարգմանու-
թեանցն՝ զորս նախնիք մեր 'ի վերայ
քաջաց հելլեն մատենագրացն արարին.
և յայտնի իսկ երեւի այս ճգրտութիւն
'ի յունագէտ մատենագրաց մերոց գիրս,
որ յոյժ զանազանին յանյունագիտացն:
Եւս բարեկացին մեր գերահանձար եթէ
գիտէր զհելլեն բարբառ, ազատք գտա-
նէին քերթուածք նորա յասիական յոր-
դութեանց, և դիւրիմացք ևս ճգրտու-
թեամբ իմաստիցն լինէին: Եւս առջ-
քան զամս սակաւս որ միանգամ յազ-
գայնոցս գրէր ինչ, իմաստք գրուածոց
նորա ոչ ինչ աւելի քան զմայրենի աշ-
խարհիկ բարբառոյն իմաստս 'ի վեր
ամբառնային: Եւս յետ գաղղիականին
մտանելոյ 'ի մերազնեայս, եղանակ
դպրութեան նոցա 'ի նոյն այլակերպե-
ցաւ: Եւս ուրեմն և 'ի գրուածս ուսու-
ղաց լատինականին՝ մտցեն նորին տիպք
բանից և եղանակ ճգրիտ և վսեմ մը-
տածութեան և իմաստից:

Եւս յայտնի ճմարտութեան դը-
ժուարանան հասու լինել՝ որք միան-
գամ 'ի վարժս լեզուաց զնիւթական
բառս և եթ սովոր են նկատել: Եւս
երկբայել զի որեւոր անկիրթ և ասպուշ
ոչ ինչ օգտի 'ի նիւթական ուսմանէ լե-
զուաց. այլ կիրթ և խորագնին միտք